

EESTI VENEKEELSE AJAKIRJAD
“TALLINN” JA “RADUGA”
(1986–1991)*

KONSTANTIN POLIVANOV

Nõukogude Liidu eksisteerimise lõpuaastad (1986–1991) kujutavad endast äärmiselt dünaamilist ajalooperioodi.

Seejuures oli just nende aastate perioodika üheaegselt nii toimivate protsesside instrument kui ka tähtsaim mõõdik. Eestis vene keeles ilmuvaid ajakirju — “Tallinn” ja “Raduga” — iseloomustasid, ühelt poolt, praktiliselt kõik need protsessid, mis toimusid teistes, NSV Liidus ilmuvates ajakirjades, teisalt, esinesid nendes vaieldamatult Balti liiduvabariikide (õigupoolest Tallinna ja Riia) ajakirjadele iseloomulikud jooned, mille hulgas, lisaks selgele keskendumisele Balti riikide saatusega seotud küsimustele, väärib äärmärkimist vaieldamatu “filoloogilisus” ning, lõpuks, puhtalt Tallinnale ainuomane materjal.

Kõigis selle perioodi ajakirjades eviti — sõna tõsisel mõttes — nädalast nädalasse, kuust kuusse varasemalt keelatud, faktiliselt tabuteemasid ja -süžeesid, (terveid suletud kultuuri kihte).

Lugejate silme all muutus poliitiline retoorika ja oleviku ning mineviku kirjeldamise strateegia, muutusid väärtushinnangud ja prioriteedid. Nii publitseeriti, näiteks, 1986. ja 1987. aastal ikka veel materjale rubriigis “Revolutsiooni aastapäevaks”. Kuid järkjärgult ilmusid ka uued rubriigid: “Ajaloo valged laigud”, “Ajaloo mustad augud” ja, lõpuks, “Võimu kuriteod”.

Tallinna kirjanduslike ajakirjade spetsiifika seisnes nende orienteerituses kultuuride dialoogile, kuid selle dialoogi sisu oli ajavahemikus 1986–1991 erinev.

Võis jälgida, kuidas järkjärgult said “trükikõlblikeks” Stalini repressioonide teema, sealhulgas repressioonid eestlaste vastu,

* Vene keelest tõlkinud Ulvi Urm.

emigratsiooni teema, mis puudutas nii pärast 1918. aastat Eestisse emigreerunud vene kirjanikke kui ka oma kodumaalt pärast Teise maailmasõja lõppu välja rännanud eestlasi.

Käesolevas artiklis üritame anda lühiülevaate kuue aasta vältel ajakirjade "Tallinn" ja "Raduga" lehekülgedel kajastamist leidnud iseloomulikest nähtustest, teemadest ja materjalidest.

1986. aasta "Tallinna" (see nimetus kirjutati siis veel ühe n-iga) teises numbris ilmus valik M. I. Tsvetajeva kirjadedest (muuhulgas ka emigrantidest adressaatidele) ja sama aasta esimeses numbris ilmusid Friedebert Tuglase 100. sünniaastapäevale pühendatud materjalid (on iseloomulik, et 1920.–1930. aastate Eestit kujutatakse kui "kodanluse diktatuuri rasket aega" — aasta pärast ei oleks sellist kirjeldust enam võimalik ette kujutada). Ka on iseloomulik, et ühelt poolt räägitakse ajakirjas (nr 1) NLKP XXVII kongressiks valmistumisest, kuid, teisalt, on teatud märgiks algavatest muudatustest Teet Kallase jutustuse 1967. aastal Eestit laastanud augustitormist ilmumine (nr 3). Sellest sündmusest ei olnud kombeks rääkida ja kirjutada, arvatavasti üleüldisest soovist vältida igasuguseid ebameeldivaid teemasid, aga võimalik ka, et tänu sündmuse lähedusele Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäevale. Teine tähenduslik detail oli "Tallinna" 6. numbris ilmunud valim Olev Subbi reproduktsioonidest, mille hulka kuulusid kolme alastifiguuri kujutised.

1986. aasta juulist alates hakkas Tallinnas ilmuma uus ajakiri — Eesti LKSM Keskkomitee ja Eesti Kirjanike Liidu kuukiri "Raduga", mis justkui oli suunatud nooremale auditooriumile. Avaartiklik oli peatoimetaja Rein Veidemanni entusiasmist tulvil pöördumine. Ajakirja esimestest numbritest alates ilmusid siin Svetlan Semenenko, Veera Prohhorova ja Boriss Šteini tõlked eesti keelest. David Samoilovi tõlkes ilmus valik Debora Vaarandi luuletusi. Erirubriigis "Lugeja kool" ilmus numbrist numbrisse Mihhail Lotmani "Poeetika lühikursus". Arvatavasti oli see ajakirja kõige "filoloogilisem" materjal.

"Tallinna" 1987. aasta esimeses numbris trükiti ära J. M. Lotmani artikkel «Пушкин 1999 года. Каким он будет?» ja David Samoilovi luuletused (mõlemad märgitakse aasta lõpus ära kui parimad).

1987. aasta jääb viimaseks, mil Tallinna ajakirjades ilmuvad Oktoobrirevolutsiooni juubelile pühendatud materjalid. Ajakirja

"Tallinn" (nr 1) rubriigis «Навстречу 70-летию Октября» / «Vastu Oktoobri 70. aastapäevale» publitseerib M. Korsunski loo Pavel Lazimirist, kes osales Petrogradi revolutsioonis ja Kodusõjas ning suri 1920. aastal tüüfusesse. "Raduga" üheteistkümnendas numbris trükitakse ära Rem Blumi "Mõtisklused suurest revolutsioonist", kus rõhutatakse, et 1987. aasta läheb ajalukku kui alternatiivi aasta, kuid revolutsioonist räägitakse seejuures väga aupaklikult. "Revolutsiooni" teemale (mida lugeja võis sel ajal tajuda üsna mitmetähenduslikult) oli pühendatud ka katkend Friedebert Tuglase 1906. aastal Toompea vanglas kirjutatud poeemist "Meri" (Leon Toomi tõlkes). Ja lõpuks trükitakse ära Edgar Savisaare artikkel "Rahvussuhetest Eestis" 1970.–1980. aastatel, kus kõik viited NLKP rahvuspoliitikale on esitatud poliitkorrektses vormis.

"Raduga" kaheksandast numbrist leiame A. B. Asmuse poolt toimetatud filosoof V. Asmuse artikli "Pasternak kunstist" (L. Stolvitši eessõnaga). Kuuendas numbris, rubriigis «Страницы живой истории» / "Elava ajaloo leheküljed", ilmuvad A. Kuprini Pariisi-kirjad; sama väljaande viiendas numbris trükib J. Šumakov ära materjalid Severjanini Eesti-perioodist koos lõikudega oma mälestustest 1930. aastate Tartust. Mihhail Veller, kes nendel aastatel pidevalt kirjutas mõlemates Tallinna ajakirjades, asus "Radugas" toimetama rubriiki «Мастерская прозаика» / "Proosakirjaniku töökoda". Ilmub rubriik "Sissejuhatus demokraatiasse" ja rubriigis "Eesti luule antoloogia" alustatakse eesti autorite luule tõlgete regulaarset publitseerimist.

"Tallinnas" ilmuvad ka materjalid 1930. aastate kirjanduse ajaloost (näiteks Ülle Pärli artikkel «A. S. Puškin ja "Arbujad"») koos valimiga 1938. aasta luuletajate teostest, kusjuures nende olemasolu "kodanliku Eesti tingimustes" konstateeritakse peaaegu hinnangutevabas kontekstis). Rubriigis "Sõprade hääl" leiame Moskva poeetide J. Morizi ja J. Reini luuletused Eestist.

1988. aastal ilmunud ajakirjade materjalid kujutavad endast arvatavasti kõige kõitvamat segu tekstidest, mille avalikustamine oleks varem olnud täiesti võimatu ja eelmise, nõukogude, ideoloogia tunnused säilitanud töödest.

Ühelt poolt oli see varem "suletud" vene ilukirjanduse tekstide publitseerimine: Jossif Mandelštami «Четвертая проза» ("Radu-

ga”, nr 3), M. Vološini «Феодосия при большевиках», valik Josif Brodski luuletusi M. Lotmani kommentaaridega.

“Radugas” avatakse rubriik “Õpime eesti keelt” («Учим эстонский»).

Emigratsiooni temaatika jätkub “Tallinna” 1. numbris Boriss Pļuhhanovi publikatsiooniga (Валентине Берниковой — И. Северянин), Valmar Adamsi («СКИТ ПОЭТОВ»), R. Kruusi ja S. Issakovi publikatsioonidega Severjaninist ja valikuga 1951. aastal New Yorgis surnud eesti poeedi H. Visnapuu luulest («Из литературного наследия»).

Eestlaste küüditamise teemale oli pühendatud H. Kiige proosa “Maria Siberimaal” ja eessõna Tartu meditsiiniprofessori peres sündinud, 1945. aastal arreteeritud ja kaks aastat hiljem asumisel hukkunud Heiti Talviku (1904–1947) luule tõlkekogule. Mõlema ajakirja lehekülgedel käsitleti rahvustevahelisi suhteid (M. Lotman, B. Jegorov) ja (selle aja iseloomuliku joonena) rahvusliku autonoomia teemaga seostatakse tihedalt keskkonnahoiu küsimused ning ka õigus majanduseksperimentidele (“riiklik isemajandamine”). “Radugas” ilmub erirubriik “Näoga Eesti poole”.

Ja lõpuks, kõige tähtsam, “Tallinna” 6. numbris trükitakse ära Molotov-Ribbentropi salaprotokollide materjalid (Heino Arumäe «Август 39-го. Как это было?»).

Kuid samal ajal säilib ikkagi vajadus järgida nõukogude norme — “Raduga” 4. numbris trükiti (Lenini sünnipäeva puhul) ära lõik Majakovski luuletusest «Разговор с товарищем Лениным» / “Jutuajamine seltsimees Leniniga”, rahvusprobleeme arutatakse lähtuvalt “leninlikest rahvuspoliitika normidest”, kuid Peeter Kunstleri ülevaateartiklis «Заметки об эстонской поэзии 1987», räägitakse R. Rimmeli poeesiat käsitlevas lõigus Tšehhoslovakkia 1968. aasta sündmustest “*millega esmajoones on seotud poeemi teravalt läbivad internatsionaalse kohuse motiivid*”, samaaegselt rõhutatakse, et autor “*paljastab tardunud ideoloogiat, riigiaparadi bürokratiseerumist*” (“Tallinn”, nr 3).

Äramärkimist väärib üks Eesti-Vene kirjanduslikku dialoogi 1988. aastal iseloomustav joon — “Tallinna” 4. numbris trükitakse ära Venemaa juhtiva kirjandusajakirja “Novõi Mir” tulevase pea-

toimetaja Andrei Vassilevski retsensioon tulevase Eesti presidendi Lennart Meri proosale.

Pärast 1920.–1959. aastate emigrantidest autorite loomingu publitseerimist 1989. aastal, ilmuvad NSV Liidu emigratsiooni "kolmandas laines" hüljanute Juri Kublanovski, Sergei Dovlatovi (koos eessõnaga tema elust Eestis aastatel 1972–1975), Naum Koržavini, Vassili Aksjonovi («Остров Крым», "Raduga", nr 8) teosed. Samas numbris trükitakse ära ka varem täieliku keelu all olnud Aleksandr Solženitsõni nimi. Moskva ajakirjast «Век XX и мир» (1989, nr 2) publitseeritakse Solženitsõni "manifest" «Жить не по лжи» vastasseisust nõukogude režiimile, aga "Tallinna" 5. numbris ilmuvad Heli Susi memuaarid "Solženitsõn ja Eesti" oma kohtumistest vene kirjanikuga. Siinkohal peame vajalikuks veelkord rõhutada kõigi nimetatud publikatsioonide kõrget filoloogiateaduslikku taset.

1989. aasta "Raduga" lehekülgedel ilmub rubriigis "Vene luule antoloogia Eestis — 1920–1930" hoolikalt koostatud ja sisutihedate biograafiliste andmetega varustatud antoloogia, mille materjalidest suurema osa valmistasid ette Rein Kruus, A. Levin ja Juri Šumakov.

"Raduga" 6. numbris publitseeriti Musa Vassiljevna Raskolnikova-Kanivesi memuaarid «Таллинн. Более полувека назад» / "Tallinn. Üle poole sajandi tagasi". Mälestuste autor on nõukogude diplomaadi, NSV Liidu täievolilise esindaja Eestis aastatel 1930–1933, Fjodor Raskolnikovi lesk. 1938. aastal keeldus abielupaar Prantsusmaalt NSV Liitu naasmast. "Tallinna" 4. numbris täiendab eelnevat publikatsiooni temaatiliselt S. G. Issakovi artikkel "Raskolnikov ja Eesti".

Trükitakse ära erinevaid tekste Eesti elanike saatustest 1930.–1940. aastatel: akvarellikunstnik Natalja Paulseni «Из дневника депортированной» ("Raduga", nr 8), Jaan Kruusvalli näidend «В тихой волости» (tegevuspaik — 1949. aasta teise poole Eesti, "Tallinn", nr 1), ilmuvad Eestis sündinud ja Arhangelski oblastisse asumisele saadetud Juri Šumakovi luuletused "Из Архангельских тетрадей (1944–1952)" ("Tallinn", nr 4).

Ajakirjas "Tallinn" saab lugeda Mihhail Korsunski artiklit «Долохов революции» Karl Kallisest — revolutsionäärist, kes oli

olnud Kroonlinna saadikute nõukogu liige, osalenud Kodusõjas ja hukkunud (vajus läbi jää) 1920. aastal. 1989. aasta arusaamade iseloomulikuks tunnuseks oli autori veendumus selles, et tema kangelane oleks kindlasti saanud suureks väejuhiks, ja sama kindlasti oleks ta langenud stalinliku isikukultuse üheks esimeseks ohvriks, ja tema isiksus ei mahu, Korsunski arvates, “stalinlike ajalookirjutajate loodud raamidesse”, kes pole endast veel suutnud “lühikursuse vaimu” välja ajada.

Kaasaegsetest ilukirjandustekstidest tasub eraldi ära märkida B. Krivulini (“Raduga”, nr 8) ning Jevgeni Reini luuletuste ilmumist (“Tallinn”, nr 2), aga ka 1933. aastal Leningradis sündinud ja Tallinnas elanud kirjaniku ja eesti keelest tõlkija Boriss Šteini luuletust. Selles kirjeldatakse autori saatust, kellel, tema hinnangul, õnnestus vältida paljusid probleeme, millega puutusid kokku tema kaasaegsed nõukogude ajaloo erinevatel etappidel. Luuletuse pealkiri on «Везение. XX».

Сегодня поминают зло
В укор своей отчизне
А мне премного повезло
В проистеканьи жизни.

Я появился на земле,
Предстал во всем параде
Не на селе, не в кабале,
А в чистом Ленинграде.

Хоть мой отец погиб в войну,
я помню в час печальный,
Что не в тюрьме и не в плену —
На койке госпитальной.

И я не ведал лагерей.
Я ел морскую норму.
И забывал, что я еврей,
Надев морскую форму.

В тот час когда ушел палач
Всех божеских законов,
Я приложил свой честный плач
К рыданью миллионов.

<...>

Читал «Архипелаг ГУЛАГ»
И все, чем разживался,
Но не был привлечен как враг
Поскольку не попался.

Когда в Кабуле шли бои
И не было отбоя,
Мне повезло, друзья мои:
Мой сын был мал для боя

....
К закату дней — метаморфоза.
Все стало на голову с ног.
освобождение от гипноза —
Вот главный жизненный итог.

1989. aastal ilmub ajakirja "Vikerkaar" rubriik «Черные дыры истории» / "Ajaloo mustad augud", kus trükitakse ära materjale, mis peaaesjalikult käsitlevad Eesti ja Nõukogude Liidu suhete tundmatuid lehekülgi ning dokumente, mis valgustavad NKVD tegevust Eestis pärast ühinemist NSV Liiduga jne.

"Tallinna" 5. numbris kirjeldati 1989. aasta augustis toimunud Balti ketti; Kasutusele võeti termin "laulev revolutsioon", mis väljendas "laulvat" võitlust Eesti vabastamise eest nõukogude okupatsioonist.

Kuukirjad ei jõudnud kaasas käia muutuva poliitilise reaalsuse tempoga. Reaktsioon "NLKP KK avaldusele olukorrast Nõukogude Balti liiduvabariikides" 26. augustist 1989 kajastus alles 1990. aasta "Raduga" esimeses numbris, kus trükiti ära "Pöördumine Nõukogude Liidu rahvaste poole":

Viimastel kuudel <...> on käivitatud lai desinformatsiooni ning ka autentsete andmete äralõikamise ja blokeerimise kampaania Balti liiduvabariikides toimuvate sündmuste kohta.

Kogu seda kampaaniat kroonis "NLKP KK avaldus olukorrast Nõukogude Balti liiduvabariikides" 26. augustist 1989. Stalini ja 1968. aasta Tšehhi sündmustest saati pole meie riigis ilmunud õelamat ja demokraatiat ohustavat dokumenti.

Pöördumisele kirjutasid alla Eesti ja Läti Rahvarinnete Balti Nõukogu ja Leedu liikumise "Sajudis" esindajad.

Faktiliselt Eestimaa rahvarinde organiks kujunenud “Raduga” rubriigis “Ajaloo mustad augud” ilmusid numbrist numbrisse materjalid punasest terrorist Lätis (nr 5), tulemuste võltsimisest Eesti Riigikogu valimistel 1940. aasta 14.–15. juunil (nr 7) jm. Rubriigis “Ajaloo valged laigud” ja “Võimu kuriteod” trükitakse ära materjalid “Vabadussõda ja Tartu rahu” (nr 3) ja “Terrori tõukejõud ja demokraatia kolded” (nr 12). Rubriigis “Foorum” ilmuvad peamiselt Venemaalt pärit lugejate kirjad, kes kurdavad, et ajakiri ei jõua Eesti vabastamise protsesse toetavate tellijateni. 6. numbris trükitakse ära Eesti Ülemnõukogu esimehe avaldus riigi okupeerimise kohta, kuid 10. numbris, pealkirja all “Venemaa ulatab käe Balti riikidele”, ilmub dokument Venemaa toetusest Balti liiduvabariikide iseseisvuspüüdlustele, mis allkirjastati 27. juulil 1990. aastal Jurmalas, sealhulgas, Vene NFSV Ülemnõukogu esimehe Boriss Jeltsini ja Läti Ülemnõukogu esimehe Anatoli Gorbunovsi poolt.

Eesti iseseisvuse probleemide kohta avaldavad arvamust ka Moskva kirjandustegelased: rubriigis “Näoga Eesti poole” (nr 10) trükitakse ära Juri Aihenvaldi kiri Naum Koržavinile ning “Tallinas” jagavad oma mõtteid samades küsimustes Sergei Baruzdin ja Lev Anninski (nr 3).

Mõlemate ajakirjade 1990. aasta numbrites jätkub memuaaride publitseerimine Eesti minevikust ja Eestist pärit inimeste saatustest (Tamara Miljutina mälestused «Второе странствие» — 1949. aasta arestist, Jelena Glinka «Трюм или большой “Колымский трамвай”»). Boriss Pasternaki 100. sünniaastapäevaks publitseeritakse Juri Šumakovi materjal «Триста приседаний за Пастернака» (“Raduga”, 3).

Rubriigis «Eesti “kummaline” novell: 20. sajand» jätkub “Raduga” lugejate tutvustamine 1920.–1930. aastate eesti kirjandusega (F. Tuglase “Merineitsi” I. ja V. Belobrovtsevite tõlkes; 1990, nr 1; Eduard Vilde “Sõber” Maria Kulišova tõlkes; 1990, nr 2) jt.

1991. aastal vahetuvad mõlema ajakirja peatoimetajad; “Radugas” ilmub rubriik “Sõltumatu Eesti”.

“Raduga” 3. numbris ilmuvad rubriigis “50 aastat esimesest stalinlikust deporteerimisest Eestis” lõigud Aleksandr Solženitsõni “Arhipelaag GULAGist” («О ссылке прибалтов»), Helgi Aliise Pätsi mälestused (Veera Prohhorova tõlkes) — president Konstan-

tin Pätsist, kes saadeti Eestist välja 1940. aastal ja kelle haud leiti alles 34 aastat pärast surma 1990. aastal, mil ta maeti ümber Tallinna Metsakalmistule.

Jätkub Tamara Miljutina («Год 1940-й») ja Henrik Visnapuu (mõlemad "Tallinna" 6. numbris) mälestuste publitseerimine; trükitakse ära Anastassia Tsvetajeva memuaarid «Моя Эстония» tema kohtumistest deporteeritud eestlastega Siberi asumisel 1940. aastatel ja arvukatest eesti sõpradest 1960.–1980. aastatel, kellega sõlmiti sõprussuhteid suviste regulaarsete külaskäikude ajal Käsnu ("Raduga", nr 1–3).

Niisiis, kõik eelpool kirjeldatud Tallinna ajakirjades ilmunud materjalid annavad tunnistust sellest, et lisaks loomulikule reaktsioonile ideoloogiliste keeldude tühistamisele, mis võimaldas kirjutada kõigest, mis varem oli võimatu, olid mõlema ajakirja peamised publikatsioonid suunatud vene lugeja tutvustamisele Eesti ajaloo, kultuuri ja kirjanduse seni tundmatute tahkudega, eelkõige 1920.–1930. ja ka järgnevate aastate Eesti vene kultuuri tutvustamisele.

Eelpool sai mainitud, et nende aastate perioodika oli mitte ainult toimivate muutuste "termomeeter", vaid ka nende instrument. Taastamata ajaloodetaile ja dramaatilisi saatusi ning pilti paralleelselt toimuvast kultuuride vastastikusest mõjust ja koostööst, mis arenes hoopis teisiti, kui seda kujutati trafaretsete nõukogude arusaamadele järgi, oli võimatu liikuda edasi, kuigi võimalusi täisväärtuslikuks kultuuride dialoogiks järgnevatel aastatel oli palju raskem leida kui see tundus ajakirjade autoritele ülalmainitud aastatel.